

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library

SDPB.

Coll. No. 862

Title Vidyānanda.

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No. : 762 Subject : Vedānta

Title : Vidyānanda

Author : Vidyānanda Muni Scribe : -

Date of the work : - Date of the Ms. : -

Place of the work : - Place of the Ms. : -

Size : 11.2" by 5.2" Extent : 5 foll

Language : Sanskrit Script : Devanāgarī

Remarks : -

श्रीगुरुवे नमः ॥ ॥ इदानीं वृत्तवृत्तिवर्तिष्यमाणो ग्रंथयोः संबंधमाह ॥ योगिनेति ॥ १ ॥ ब्रह्मानंदस्वरूपमाह ॥ विषयश्रुतिस्तस्यावांतरनेदमाह ॥ दुःखेति ॥ २ ॥ चातुर्विधमेव दर्शयति ॥ दुःखानां वदति ॥ नीकर्तनीयं दुःखं विनजते ॥ ऐहिकमिति ॥ ऐहिकस्य निवृत्तिरुद्वहद्वारण्यवाक्येनोक्तं इत्याह ॥ निवृ

श्रीपरमात्मने नमः ॥ ॥ योगेनात्मविवेकेन दैतमिच्छात्वं चिंतया ॥ ब्रह्मानंदं पश्यतो य विद्यानंदो निरूप्यते ॥ १ ॥ विषयानंदविविद्यानंदो धीवृत्तिरूपकः ॥ दुःखानां वादिरूपेण प्रोक्त एष चतुर्विधः ॥ २ ॥ दुःखानां वाश्रकामासिः कृतकसो दुःखमिससो ॥ प्राप्तप्राप्तो ह मित्ते वंचातुर्विधमुदाहृतं ॥ ऐहिकं चासुखिकं चैव दुःखं विधिरितं ॥ निवृत्तिर्माहिकस्याह दृढद्वारण्यकं च ॥ ४ ॥ आत्मानं चेति विज्ञानी यादृशमस्मीति पुरुषा किमिच्छन्कस्य कामाय शरीरमनुसंहरेत् ॥ ५ ॥ जीवात्मा परमात्मा द्विविध इति ॥ चित्तात्मना चिन्ति देहि जीवमज्ञो कृतां वृत्तेत् ॥ ६ ॥ श्रीति ॥ १ ॥ तत्त्वतिराकंपरति ॥ आत्मानं चेति ॥ ५ ॥ आत्मनि शोकमंबंधं दर्शयितुं तद्वेदमाह ॥ ५ ॥ जीवात्मेति ॥ आत्मनो जीवत्वे निमित्तमाह ॥ चित्तादिति ॥ चैतन्यस्य मूलरूपकारणरूपैस्त्रिभिः शरीरेष्वादात्मन्यमेव महिदितो नोक्तं न वति ॥ स नोक्ता जीव इत्युच्यते ॥ ६ ॥

वि. नं.
९

इदानीं परमात्मनः स्वरूपमाह ॥ परमात्मेति तस्य नोगत्वरूपात्वापत्तिप्रकारमाह ॥ तादात्म्यमिति नामरूपव्यनाधिष्ठान
त्वेन तत्रादात्म्यकं प्राप्य नोगं मिश्रयति इत्यर्थः ॥ नोक्तत्वाद्भेदावेकारणमाह ॥ तद्विवेके तु न इति ॥ तासां शरीरस्वयं
गच्छां विवेकेनैतदज्ञाने जाते मतिनो जयं नोक्तं नोगं रूपं नास्तीत्यर्थः ॥ उक्तमर्थं विवृणोति ॥ नोगं मिश्रयति ॥ का
स्मिन् शरीरे को ह्यारश्चां कपस्त्रलदेहे विद्यमाना ह्यरान्दरायति बाधयति लिङ्गदेहगतकारणानाह ॥ काम

परमात्मा सच्चिदानन्दतादात्म्यं नामरूपयोः ॥ गत्वानोगत्वापन्नस्तद्विवेके तु नो जयं ॥ नोगं मि
श्रय नोक्तं रथं शरीरमनुसंजरेत् ॥ ज्वराद्विषु शरीरेषु स्थितान् तात्मनो ह्यराः ॥ नान्माधयो धातुवै
षम्ये स्त्रलदेहे स्त्रिता ह्यराः ॥ कामक्रोधद्वयः सृष्ट्येव यो बीजं तु कारणे ॥ एषां चैतानन्दमार्गे
रापरात्मनि विवेकिते अपश्यन् चास्त्रवं नोगं किं नान्मेवैतन्मवित् ॥ १॥ ॥

क्रोति ॥ एषां इदानीं मुदा हतश्रुतितात्पर्यकथनमजिनपूर्वोक्तमेवार्थं विषदयति ॥ अद्वैतानन्देति तृतीयाध्याये
प्रकारेणामायाकार्यं नामरूपासां सच्चिदानन्दपरमात्मनि विवेचिते नैवेन जाते मतिमं वं प्रपंचं मिथ्येति ज्ञानं किं
नाम नोगं मिश्रयति ॥ १॥ ॥

तत पूर्वधियाये करीत्याजीवात्मस्वरूपे प्रसंगकूटस्यैतत्परमस्वरूपे निश्चिते सति कामयि तुरता वाहुरादिमंबंधो ना
स्तीत्याह। आत्मानंद इति ॥ १३ ॥ इदानीं मासुभ्रिकं द्वारं प्रदर्शयति। पुण्यपापेति तस्मान्नावः प्रथमाध्याये निरूपि
त इत्याह प्रथमेति ॥ १४ ॥ ननु ज्ञानिनश्चरच्छकर्मविषया चिंतामा नूत। आगमिः कर्मविषया चिंतानुमेवेत्या
शंक्यत इत्या पुष्करपर्व इत्यादि श्रुत्या ज्ञानिनः ॥ १५ ॥ गामिकर्मसंबंध निराकरणं त्रिषयापि चिंताना

आत्मानंदो करीत्या मित्तीवात्मस्य वधारिते। नोक्तानैवास्तिकोपपन्नशरीरे बुद्धरः कृतः ॥ १६ ॥
पुण्यपापद्वये चिंता दुःखमासुभ्रिकं न वेत्। प्रथमाध्याये बोक्त चिंतानैवं तपेदिति ॥ १७ ॥ म
या पुष्करपर्वे मित्तीवात्मस्य शेष एतया। वेदना रुद्धमागामिकर्मणो शेष एतया बुद्धे ॥ १८ ॥ इषी
कान्तु एतत्तत्सर्वं क्रिदाहः हृणाद्यया तया संचितं कर्म स्पृष्टं न वति वेदनात् ॥ १९ ॥ यथै
धामिसमिद्धो ग्रिहस्य सा कुरुते जुनि। ज्ञानाग्निमवकर्मणि सस्मसा कुरुते तथा ॥ २० ॥ यस्य नाह
कृतो वा बो बुद्धिर्यस्य न लिप्यते। हत्वापि स इमां लोकान्न हंति न निबध्यते ॥ २१ ॥ स्त्रीत्याह। यथेति

॥ २२ ॥ तद्यथे। पीका हलमग्रौ प्रोक्तं प्रहृयेतैवं हास्यमवेषापानः प्रहसंत इति भुत्सवष्टंतेन संवित कर्मविषयापि चि
ताज्ञानिनो नास्तीत्याह। इषीकेति ॥ २३ ॥ उक्तार्थेन गवश्वाक्यमपि प्रमाणयति। इमां। यथैधामिति ॥ २४ ॥ २५

वि. नं.
२

अस्मिन्नेवार्थेनमावृत्तयेनपितृवधेननस्तेयेननक्षत्राहत्यानामपापंनचक्रप्रोमुखंनीलंवेनीतिकौषीतकिम्
निवाक्यमर्थतःपठतिमातापित्रोरिति।नचेत्येकंपदंनीलपदंनीलमिति कान्तिरित्यर्थः॥१९॥ उक्तचतुर्विधोहि
ओद्दितीयप्रकारमाह।५॥तेति।इतितात्पर्येतिशेषः।अस्मिन्नर्थेतेतरेयक्रतिवाक्यमर्थतःपठति।सर्वान्का
मानिति॥१८॥ जज्ञक्रीडन्ममाणस्त्विनिवाद्यानैर्वासातिनिर्वविद्यस्यैवनिपजनंस्मरन्निदंशरीरमिति॥१९॥

मातापित्रोर्वधुःस्तेयंनक्षत्राहत्यामदीदृशं।नमुकिंनारायेतापंमुखकान्तिर्ननरपतीः॥१९॥५॥स्वाना
ववदेवास्पसर्वकामातिरीरिता।सर्वान्कामानमोप्राप्यहमृतोऽनवदित्यतः॥१८॥ जज्ञक्रीडन्नि
प्राप्तस्त्विनियनिस्त्रयेतरेः॥शरीरंनस्मरेत्प्राणःकर्मणाजीवयेदमुं॥१९॥सर्वान्कामान्महाप्नोति
नाम्यवकर्मजन्मनिः॥वर्ततेऽत्रोत्रियेनोगायुगपक्रमवर्जिताः॥२०॥युवार्हूपीचविद्यावात्रीरोगो
दृढचित्रवान्।सैमीपेतःसर्वदृष्टीवित्रपूर्णप्रलयपायन्॥२१॥ हेऽग्न्यक्रतिवाक्यमर्थतःपठति
जज्ञदिति॥१९॥तत्रैवतैस्त्रिरीयश्रुतिवाक्यमर्थतःपठति।सर्वान्कामान्महाप्नोतीति।ननुकर्मफलमो
गांगीकारेजन्मापिप्रमत्तेतेतिश्रावकाह॥नाम्यवदिति।ज्ञानेनसंसंचितकर्मणांदग्धत्वादभूत्तव
जन्मनास्त्रीत्यर्थः॥२०॥इदानींतैस्त्रिरीयकबृहदारण्यकवाक्यंसंक्षिप्यार्थतःपठति।युवेति॥२१॥

ननु सार्वभौमादीहिरण्यगन्तानां जीवनिष्ठानामानंदानां कथं सति निनिशं न वदत्याशंक्य सर्वमामानंदानां ज्ञा
तिना वगतः ब्रह्माशक्तानां न वदत्याह यमानंद इति ॥ २१ ॥ ननु सार्वभौमश्चोत्रियो विषय प्राप्ति सामानावाक्य
यमानंद साम्प्रति साशंक्य नैरपेक्ष सामात्रुति साम्प्रति साह मनेति ॥ इति साम्प्रति हेतुमाह नो गानिनि ॥ २३ ॥

सर्वमानुष्यकैर्नो गैः संपन्नत्वं सत्त्वमिदं ॥ यमानंदमवाप्नोति ब्रह्मविद्वत्तमश्नुते ॥ २२ ॥ मृत्यो
गेहयोर्नास्ति कामसृतिः रतः समा ॥ नो गान्त्रिकामते कस्य परस्यापि विवेकतः ॥ २३ ॥ श्रोत्रियत्वा
देदवास्ते नो गदोषानवेक्षते ॥ राजा बृहद्भ्यो दोषांस्तानायाति रुदाहरत ॥ २४ ॥ देहदोषाश्चिन्तये
षानो गदोषाश्च नेकशः ॥ शुनार्वाते पायसे नीकामस्त्र ह विवेकिनः ॥ २५ ॥ निःकामत्वे समे पन्नरा
तः साधनसंचये ॥ २६ ॥ स्वामी प्राविनाशादतिनीरनुवर्तते ॥ २७ ॥

विवेकतश्च कर्मय विहाणेति ॥ श्रोत्रियेति ॥ विषयदोषाः कस्मांश्चरवायां केनोक्ता इत्याशंक्य बृहद्भ्येन
मेवायणीयारब्धशाखायां गान्त्रिकामते ॥ राजा बृहद्भ्य इति ॥ २४ ॥ विवेकिनः कामानुदये दृष्टान्त
माह ॥ शुनेति ॥ २५ ॥ सार्वभौमाश्चोत्रियस्याधिक्यमाह ॥ निःकामत्वे इति ॥ २६ ॥ ॥

वि. नं.
३

सार्वज्ञीयं साधनं साधनं पश्चाच्चतुर्नाशनीतिश्चेति रोषदयत्वात् ॥ श्रोत्रियेभ्यस्तुतुतया नावासाधिक्यमित्यर्थः ॥ श्रोत्रि-
 यस्याधिरातरमाह ॥ गंधर्वेति ॥ २७ ॥ इदानीं गंधर्वानिंदद्वैविध्यं स्त्रियिभुंश्लोकद्वयेन गंधर्वनिंदमाह ॥ अस्मिन्नि-
 ति ॥ २८ ॥ २९ ॥ चिरलोकपित्रानंदद्वयं चिरलोकपितृनाह ॥ अग्निधेति ॥ देवानंदत्रैविध्यं स्त्रियानायादे-
 नोनयं श्रोत्रियस्यातस्त्रानंदोधिकोऽन्यतः ॥ गंधर्वनिंदश्चात्रास्त्रिगोनास्त्रिविवेकिनः ॥ २७ ॥ अस्मि-
 न्कल्पे मनुष्यः सत्सु एषमाकविरोषतः ॥ गंधर्वत्वं समापन्नो मर्त्यगंधर्व उच्यते ॥ २८ ॥ पूर्वकल्पे कृतास्तु-
 एषा कल्पदा वैवस्वते ॥ गंधर्वत्वं तादृशो न देवगंधर्व उच्यते ॥ २९ ॥ अग्निघातद्विद्यो लोके पितरश्चिरवर्ति-
 नः ॥ कल्पादा देवदेवत्वं गताश्चाजानंदवताः ॥ ३० ॥ यमाग्निमुखदेवाः स्युः ॥ ज्ञाता विंशद्वहस्यती ॥ प्रजाप-
 ती विंशद्वहस्यती ॥ ब्रह्मा मूत्रात्मनामकः ॥ ३१ ॥ सार्वज्ञीयादिस्त्रिगोना उच्यते रकारात्मिनः ॥ अवाङ्मन-
 सगम्यायेमात्मानंदस्ततः परः ॥ ३२ ॥

वनेदमाह ॥ कल्पेति ॥ ३० ॥ ३१ ॥ इन्द्रहस्यतीत्यर्थः ॥ ३२ ॥ सार्वज्ञीयादिस्त्रिगोनां श्रोत्रियान्मनुष्येद्यो-
 तनायाह ॥ सार्वज्ञीयादीति ॥ एषः सर्वमोधिकमानंदमाह ॥ अवाङ्मनसोति ॥ यतो यमात्मानंदश्च
 सार्वज्ञीयसगम्यः ॥ एत एषः सर्वमोधिक इत्यर्थः ॥ ३३ ॥ ॥
 अस्मिन्कल्पेऽथ मेधादिकर्मकृता महसदं ॥ अवाप्ताजानंदे वैथार्याः ॥ पूजास्ताः केवमदेवताः ॥ ३४ ॥ उच्यते

पं. द. वि.
४

इदानीं एषां सर्वेषां मानंदाः श्रोत्रिये विद्यंते तस्मै तेषु निःस्पृहतादिमाह ॥ तैस्त्रै रिति ॥ ३४ ॥ उपपादितसु प्रसं-
हति ॥ सर्वकामेति ॥ इदानीं पक्षांतरमाह ॥ यदेति ॥ यथा स्वदेहान्नदाकारबुद्धिसाक्षित्वेनानेदित्वमितरेषुपि
देहेषु तद्वदित्यर्थः ॥ ३५ ॥ न कृत्वा प्रकृतेण ह्यस्यापि सर्वानिंदप्रानिरलीसाशंक्यसर्वेषु सर्वबुद्धिसाक्षित्वमिति
नानावाचनैवमिमाह ॥ अत्रैवेति ॥ उक्तार्थेति ॥ त्रिरीयश्रुतिप्रमाणयति ॥ यो वेदति ॥ पुद्गाद्यानिहितं
तैस्त्रैः काम्येषु सर्वेषु मुखेषु श्रोत्रियोदतः ॥ निःस्पृहत्वेन सर्वेषां मानंदाः संतितस्मते ॥ ३६ ॥ सर्वकामासि
रेषोक्तयथासाक्षित्वदात्मना ॥ स्वदेहवशवदेहेषुपि नो गानवेदाते ॥ ३५ ॥ अत्र समाप्तेन तदस्येव ननु तस्य ह्य-
बोधतः ॥ यो वेद सोऽश्रुते सर्वान् कामानि त्वबुद्धिर्बुद्धिः ॥ ३६ ॥ यथा सर्वस्मिन् तं स्वस्य साम्राज्यमिति सर्वदा ॥ अ-
हमन्ततया न्नादश्रुतिमा मयस्वनिधीयते ॥ ३७ ॥ दुःखात्तावश्च कामा मिरूपयेवं निरूपिते ॥ कृतकस्य
त्वमन्यत्र प्राप्तप्राप्यत्वमीदृशता ॥ ३८ ॥ ननु यदेति ॥ सिद्धीमेहि सम्पत्तयः ॥ निरीरितं ॥ उनेत एवात्रानुसंधेयास्तोका
बुद्धिविशुद्धये ॥ ३९ ॥ अयो वेद सोऽश्रुतश्रुतियोजना ॥ ३९ ॥ इदानीं तृतीयं प्रकारमाह ॥ यदेति ॥ इमां लोकांका-
माना कामरूपं प्रनुसंवरन् इत्यादिनेत्यर्थः ॥ ३९ ॥ अतीतप्रयेन सिद्धमर्थमंतिप्याह ॥ दुःखेति ॥ ३९ ॥ अवसि-
ति ॥ कृतकत्वप्राप्तप्राप्यत्वमित्कृतयं दुःखीपेऽष्टम्यमिमाह ॥ अतएवेति ॥ ४० ॥

वि. नं.
४

हि

एकामुष्मिकवातसिद्धेषु क्रेश्वमिहये। बह्वहसं पुरास्मान्नासर्वमधनाकृतं॥४०॥ तदेतत्कृतकसत्त्वं प्रतियोगि
पुरःसरं। अत्रुमदधः देवाय मे वंद्यं पतिनिम्नः॥४१॥ दुःखिनीताः समरं दुःखमपुत्राद्यपेक्षया। परमानंदप्रसू
दसं सरामि किमिहया॥४२॥ अत्रुतिष्ठंनु कर्माणि परलोकयियासवः। सर्वलोकात्मकः कस्मादनुतिष्ठामि किं
कथं॥४३॥ मात्तहानां तेषां स्वाणि वेदानां आपयं ब्रवा। येनाधिकारिणो मे तु नाधिकारोः कियत्वनः॥४४॥ निद्रान
हे स्त्रानरौ चेनेहामिनकरोमि च द्विष्टारश्चैकस्य यंति किमेस्मादस्य कस्य नात॥४५॥ गुंजा पुंजादिदद्येत नामा
रोपितवद्विना। नामारोपितसंसारधमनि वसुदं नजे॥४६॥ शृण्वत्तत्तात तत्वास्त्रैजानकस्मात्तुल्यं मुहं। मन्यं
तां संशयापन्ना मनस्येह ममं शयः॥४७॥ विषयस्त्रो निदिध्यासेत् किं ध्यानमविषययि॥ देहात्मत्वविषयसि
न कदाचिद्विनाम्यहं॥४८॥ अहंमनुष्मत्कारिभवहारो विनाप्यमुं। विषयसिंचिगमस्त्ववासनातोः कस्य ते
॥४९॥ अत्रारक्षकर्मणि हीणे व्यवहारो निवर्तते। कर्मक्षये त्वसौ नैव शम्पे ध्यानमहस्रराः॥५०॥ विरज
तं भवतते रिष्टं चेधातनमस्तुते अत्राधिकां व्यवहृतिं पश्यं ध्यायाम्यहं कृतः॥५१॥ विज्ञेपो नास्त्रियत्मान्मे
न समाधिस्ततो मम। विज्ञेपो वा समाधिवमिनसस्मादिकारिणः॥५२॥ नित्यानुनवरूपस्य को मेवानुनवः प
थक। कृतं कृतं प्रापणीयं प्राप्तमित्येवे निश्चयः॥५३॥ व्यवहारो लौकिको वा शास्त्रीयो वा न्यथापि वा ममाकर्तु
रेषम्ययथारक्षं प्रवर्ततां॥५४॥ अथवा कृतस्योपिलोका नुग्रहकामया। नास्तीये नैव मार्गेति वने हं काम

त

महान्तिः॥५५॥ देवार्चनस्तान्नौचनिहादौवर्त्तनां वपुः॥ नारंजप्रवृत्तकैर्दत्तवत्तामायमस्त्रकं॥५६॥ वि
ल्लुध्माय बुधीर्यद्वाद्मानं देविलीयतां॥ माहं किंदप्यन्ननकुर्वेनापिकारये॥५७॥ कृतकृत्यतया वृत्तः प्रा
प्यतया पुनः॥ नृप्यन्नं वंस्तु मनसामनते मौ निरंतरं॥५८॥ धर्मो हं धर्मो हं नित्यं स्थात्मानं मंजमा वेदि॥ ध
र्मो हं धर्मो हं ब्रह्मानंदो विनाति मे स्पृष्टं॥५९॥ धर्मो हं धर्मो हं दुःखं संसारिकं न वेत्तां॥ धर्मो हं धर्मो हं
स्वस्मात् ज्ञानं पतो यितं कापि॥६०॥ धर्मो हं धर्मो हं कर्त्तव्यमेव विद्यते किंचित्॥ धर्मो हं धर्मो हं ज्ञानमयं
वर्मदसंपन्नः॥६१॥ धर्मो हं धर्मो हं नृने मे कोपमान वेत्तो के॥ धर्मो हं धर्मो हं धर्मः धर्मः पुनः पुनर्ध
र्मः॥६२॥ अहो पुण्यमहो पुण्यं फलितं फलितं दृढं॥ अस्मि पुण्यं संपन्नैरहो वयं महो वयं॥६३॥ अहो
चास्व महो चास्व महो गुरु महो गुरुः॥ अहो ज्ञान महो ज्ञान महो सुख महो सुखं॥६४॥ ॥ इममध्यायं
मुपसंहरति॥ ब्रह्मानंदानि धेयं ये च बुधे च बुधे ध्याय ईरितः॥ विद्यानंदस्तु तस्य निःपत्यं तो मास इष्य
तां॥६५॥ ॥ इति श्री परमहंस परिव्राजकाचार्य श्री नारदी तीर्थ विद्यारण्य मुनि वर्य किंकरेण श्री रा
मकृष्णारव्य विदुषा विरचिते ब्रह्मानंदे विद्यानंदे नाम चतुर्थोऽध्यायः॥४॥ ॥